

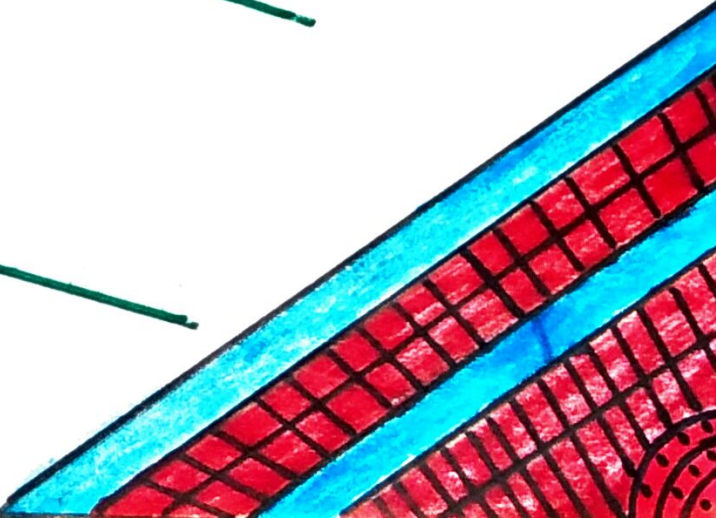
प्रकल्पविनाय

ROLL No.
52-28

S.Y. B.Sc - Sem - III

आपत्तय
जागरी
जागरी
पर
पर
पर

कॉलेजचे नाव :-
प्रभाकर पार्टील
एज्युकेशन सोसायटीचे
कला वाणिज्य आणि विज्ञान
महाविद्यालय वेस्वी, ता. अल्मिबाग
जि. रायगड.

वर्ष :- 2021-22

विषय :- पायाभूत अभ्यास (FC)

सेमिस्टर :- III

प्रकल्पचे नाव :- आपत्तीचे मानवी जीवनावर
होगारे परिणाम

स्वतःचे नाव :- वैजवी प्रफुल्ल म्हात्रे.

रोल नं :- "52-28"

वर्ग :- D.Y.B.Sc

साक्षात्परीक्षकचे नाव :- प्रणाली पार्टील.

अनुक्रमिका

प्रस्तावना

माहिती

उद्दिष्टे

निर्देशक

वैशिष्टे

सारांश

संदर्भसूची

प्रस्तावना

आपत्ती ही तूची संकल्पना नाही. मानवी समाजाच्या इतिहास काळपासून ती ज्ञात आहे. मानवी समाजाच्या अनेक पिढ्यांनी विविध प्रकारच्या आपत्ती अनुभवल्या आहेत. त्यांचे परिणाम भोगिलेले आहेत. आपत्तींमधून निर्माण झालेल्या समस्या प्रारंभापासूनच भयावह आहेत.

अलिकडील काळातील सामाजिक हिंसा, मूठासांना पळवून नेणे, दहशतवाद आणि नागरी अशांतता इत्यादी महत्त्वाच्या घटना आहेत. १९८४ मधील भोपाळ वायुगळी अशा प्रकारच्या भयानक आपत्तींचे उदाहरण होय.

आपत्ती व्यवस्थापन सातत्याने राबवण्याची आवश्यकता आहे. जगातील विकसित आणि विकसनशील राष्ट्रांना त्यांच्या अर्थव्यवस्थांशी सुसंगत असे व्यापक आपत्ती व्यवस्थापन होणे राबवण्याची गरज आहे. सध्या संपूर्ण जगाला पर्यावरणात्मक अरिष्टांशी लोंड द्यावे लागत आहे. अशा आपत्तींना प्रतिबंध करण्यासाठी आपत्ती निर्मूलन हे प्रभावी शस्त्र मानले पाहिजे.

आपत्तीची सर्वमान्य स्वीकारलेली व्याख्या पुढीलप्रमाणे देता येईल अचानक अथवा कुठतीही पूर्वसूचना न देता मानवी जीवन विस्कळीत करणारी अथवा तशी शक्यता निर्माण करणारी दुर्घटना होय. अशा प्रसंगी देशाच्या सर्वसामान्य कायद्यानुसार ज्या तातडीने सेवा प्रदान केल्या जातात त्यापेक्षा त्या सेवा प्रदान करण्याचे प्रयत्न आवश्यक असतात.

उद्दिष्टे

१. आपत्ती काळात मानवी समाजावर ओढवलेली जीवित हानी दूर करणे व त्यातून लोकांची सुटका करणे.
२. जीवनावश्यक वस्तूंची आपत्तीग्रस्तांना योग्य पद्धतीने पुरवठा करून तीव्रता व आपत्तीनंतर येणारे दुःख दूर करणे.
३. आपत्तीग्रस्त मानवी जीवनात पुन्हा सुरळीतपणा निर्माण करून त्या प्रदेशातील मानवी जीवन पूर्वस्थितीत आणणे.
४. आपत्तीग्रस्तांचे पुनर्वसन योग्य पद्धतीने करणे.
५. आपत्तीवरील संरक्षणात्मक उपाय योजून भविष्यकाळात अशा आपत्तीची इतक पोहचणार नाही किंवा अभ्यास त्याची तीव्रता कमी पोहचेल याची काळजी घेणे.
६. आपत्ती व्यवस्थापनाच्या क्षेत्रात कार्य करणाऱ्या अधिकारांचे व्याख्यान आयोजित करणे.
७. मानवी प्रयत्नांद्वारे नैसर्गिक आपत्तीची तीव्रता कमी करणे.
८. क्षेत्रात येणाऱ्या आपत्तीच्या स्वरूपाबाबत आणि नागरिकांच्या भूमिकेबाबत चर्चासत्र आयोजित करता येईल.

e. महापूर, वादळ, भूकंप यांसारख्या नैसर्गिक आपत्ती उद्भवणाऱ्या स्वास्थविषयक समस्या व त्यासंबंधी ह्यावयाच्या दक्षता या विषयावर परिसरातील चिकित्सकांचे व्याख्यान आयोजित करणे.

90. आपत्तीप्रसंगी कोणत्या दक्षता व्याख्यान यासंबंधी समाजात जागृती निर्माण करण्यासाठी पथनाट्य / नाटिका यांचे आयोजन करणे.

99. आपत्तीग्रस्तांच्या मदतीसाठी फेरी काढून निधी गोळा करून तो संबंधित अधिकाऱ्यांकडे देणे.

92. रेडिओ, टी.व्ही, वृत्तपत्रे यांसारख्या प्रसारमाध्यमांच्या मदतीने व विद्यार्थ्यांच्या माध्यमातून नैसर्गिक आपत्तीसंबंधी करावयाऱ्या प्रतिबंधनात्मक आघावाबत जागृती घडून आणे.

93. आपत्ती कळात नागरिकांची मदत करण्यासाठी प्रशिक्षित करता येणे. पोलिस आणि स्वयंसेवी संघटनांच्या मदतीसाठी तयार करवात येणे.

94. आपत्तीग्रस्त भागांच्या क्षेत्रभेटीचे आयोजन शिक्षकांस व अधिकाऱ्यांस करता येईल.

माहिती

आपत्ती म्हणजे ज्या संकटामुळे राष्ट्राची किंवा समाजाची मोठ्या प्रमाणात जीवित, अधिक आणि सामाजिक हानी होते तसेच त्या राष्ट्रावर, समाजावर तिचे दूरगामी परिणाम होतात. अशा संकटाला आपत्ती म्हणतात.

* आपत्ती व्यवस्थापन :-

आपत्ती लहान असो वा मोठी, अल्पकालीन असो वा दीर्घकालीन, त्यावर मात करणे महत्वाचे असते आणि त्यासाठी आपत्ती व्यवस्थापन प्रभावी आणि परिणामकारक असणे गरजेचे आहे. लेक्सहभाग व आपत्ती व्यवस्थापन यांचे नाते फार जवळचे आहे. आपत्ती टाळणे, आपत्तींना तोंड देणे योजना तयार करणे व त्यासाठी क्षमता मिळवणे म्हणजे आपत्ती व्यवस्थापन होय.

आपत्ती ही एक जलद प्रक्रिया म्हणजे अपघात असतात. आपत्ती व्यवस्थापनामध्ये आपत्ती ओढवल्यानंतर प्रथम त्या आपत्तीमुळे होणारे गुक्सान कमीत कमी कसे होईल या दृष्टीने प्रयत्न करणे गरजेचे आहे. आपत्ती या नियोजित नसताना परंतु योजनाबद्ध प्रयत्नांनी त्यांचे निवारण होऊ शकते.

आपत्तीकार्मीन व्यवस्थापन म्हणजे शास्त्रीय, कोटकोर निरीक्षणाने व माहितीचे पृथक्करण योजना, निवारण व आपत्तींना सामोरे जाण्याची क्षमता मिळवणे पल्यान वेळेवेळी वाढ करणे, जसे की प्रतिबंधनात्मक योजना पुनर्वसन आणि पुनर्निर्माण अशा

आपत्ती व्यवस्थापन प्रधिकरणाची समन्वय साधारण साधव्यात येत असून, मासूनपूर्व तसेच पावसाळ्यात निर्माण होणाऱ्या संभाव्य नैसर्गिक आपत्तीमध्ये सुरक्षा व्यवस्था कृशी ठेवण्यात यावी यादृष्टीने जिल्हास्तरीय पासून ग्रामपातळीपर्यंत आराखडा नुसार उपयोजने करव्यात येत आले.

आपत्ती व्यवस्थापनामध्ये स्थानिक पातळीवर ही देखील महत्वाची आहे. यामुळे विविध गट स्थापन करणे आवश्यक रते. जिल्हा आपत्ती व्यवस्थापन प्रधिकरणाशी समन्वय साधून जिल्हास्तरीय जिल्हा आपत्ती आराखडा तयार करणे तो उद्देश्यचिंत करणे, विविध कार्यशाळा आयोजित करणे तसेच रंगीत तालीम आदी उपक्रम जिल्हा पातळीवरील कार्यक्रमात राबविण्यात येतात.

स्थानिक पातळीवर आपत्ती व्यवस्थापनाची गरज :-

गावात येणारे महापूर वा अन्य नैसर्गिक संकटांचा मुकाबला करण्यासाठी सुरक्षावातीला गविकन्यानाच हिमतीने सज्ज राहावे लागते. नागरिकांचे मनोबल वाढविण्यासाठी स्थानिक पातळीवर व्यवस्थापनाची गरज निर्माण होते.

दरवर्षी सातत्याने येणाऱ्या आपत्तीच्या सामना करण्यासाठी अकरूमात येणाऱ्या आपत्तींना तोंड देण्यासाठी, अज्ञान तसेच माहितीचा अभाव यामुळे होणारी हानी टाळण्यासाठी, कमीत कमी जीवित व वित्त हानी होईल याची खात्री करण्यासाठी आपत्तीला होईल सहज वळी पडणाऱ्या काऱ्यांचे रक्षण करण्यासाठी, आपत्तीनंतर दैनंदिन जीवन अस्वस्थ होऊ नये याची तयारी करावी लागते.

आपत्ती काळात तसेच आपत्तीनंतर विशिष्ट :

अल्पवयीन बालके, वृद्ध, महिला तसेच अपंगा यांना कमीत कमी त्रास होईल याची खातरजमा करण्यासाठी याशिवाय आपत्ती काळात

अंगांच्या विचार होऊन त्याचा कृती आराखडा तयार करणे व या सर्व गोष्टांचा कठिणरपणे अंमलबजावणी करणे म्हणजेच त्यात व्यवस्थापन करणे. भारत हा भौगोलिकदृष्ट्या खूप मोठा देश आहे आणि प्रत्येक वर्षी भारताला विविध आपत्तींना सामोरे जावे लागते. वादळे, भूकंप, दुष्काळ, भूस्खलन, हिमस्खलन, ढगाफुटी, सुनामी यामध्ये जागतिक हवामान बदलामुळे उत्तरीतर वाढ होत आहे. आणि त्याच्या जोडीला मानवनिर्मित आपत्तीचा धोका आहे. सध्या जगातील जवळपास सर्व देशांमध्ये आपत्ती आणि आपत्तीचे व्यवस्थापन हा महत्वाचा घोरणात्मक भाग बनविण्यात आलेला आहे.

★ आपत्ती व्यवस्थापनचे ३ प्रमुख टप्पे आहेत :-

१. आपत्ती पूर्व व्यवस्थापन :- यामध्ये प्रशिक्षण, जनजागृती उपक्रम, यंत्रणांचा सराव व प्रालयक्षित, आपत्ती व्यवस्थापन आराखडा तयार करून यंत्रणा सुसज्ज ठेवणे, विविध आपत्ती प्रतिसाद दलांशी संपर्क व समन्वय ठेवणे.
२. आपत्ती प्रसंगी व्यवस्थापन :- प्रत्यक्ष आपत्काळीन प्रसंगी मदत कार्याचे नियोजन करणे व मदत यंत्रणा मध्ये समन्वय राखणे.
३. आपत्ती नंतरचे व्यवस्थापन :- आपत्ती नंतर लागणारे मदत कार्य नियंत्रित करणे, मदत व पुनर्वसन योग्य योजनेची अंमलबजावणी करणे इत्यादी.

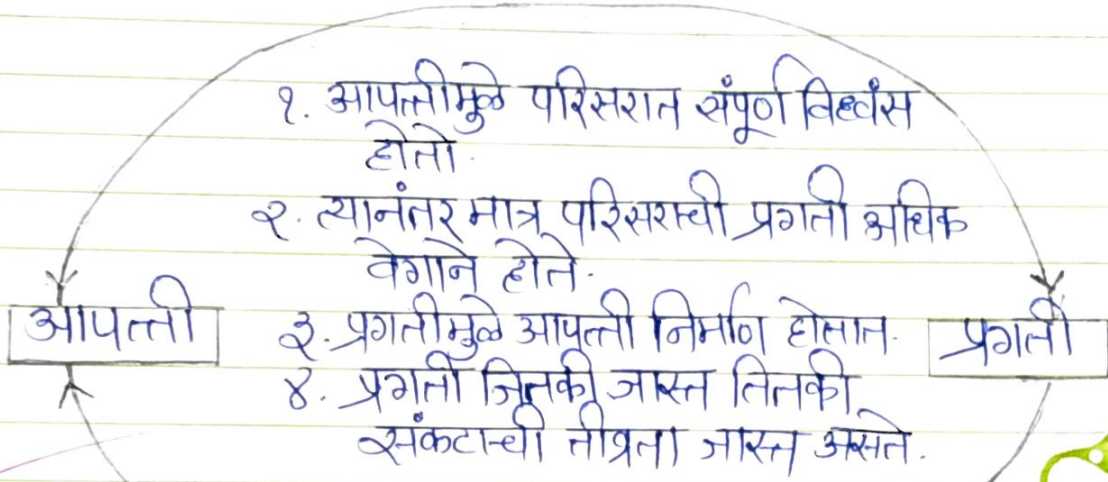
★ आपत्तीचे प्रकार :-

मानवनिर्मित आणि निशर्गनिर्मित असे आपत्तीचे दोन प्रकार आहे.

अ) मानवनिर्मित आपत्ती :- इमारत कोसळणे, आग, औद्योगिक क्षेत्रातील व अन्य प्रकारची रासायनिक व वायुगळती, रेण्वे, दवाई, रस्ते व जलवाहूनुकीतील अपघात, अणुबमट्टीतील किरणोसर्ग, युद्धे पारंपारिक व अपारंपारिक, दहशतवाद व गुन्हेगारी वाढल्याने घडलेले बॉम्बस्फोट, अपहरण, खून कृत्यादी आपत्ती, पृथ्वीवरून - हासामधून ओढावलेली संकटे, माहिती तंत्रज्ञानाशी संबंधित गुन्हेगारी आणि यानुन अडवणारी संकटे, चंगरचंगरी इत्यादी. मानवनिर्मित आपत्ती या अपघातातून पुरेसे सुरक्षिततेचे उपाय नु योजल्याने होतात. यांचे स्वरूप गुंतागुंतीचे असते व त्यांची तीव्रता व व्याप्ती कमी अधिक प्रमाणात असते.

ब) नैसर्गिक आपत्ती :- भूकंप, पूर, वादळे, सुनामी, दरडी कोसळणे, भूस्खलन, अतिकृष्टी हिमवादळे व हिमपात, मानवी अविचार उतावळेपणा यानुन ओढावलेली नैसर्गिक आपत्ती, नैसर्गिक रोगराई, सार्थीय आजार, जंगलातील वगवे, ज्वालामुखीच्या उद्रेक, उल्कापात, प्रदेश ओसाड होणे, जैविक आपत्ती इत्यादी. संयुक्त राष्ट्रसंघाच्या २२ डिसेंबर १९८९ च्या सर्वसाधारण अधिवेशनात नैसर्गिक आपत्तींना आवर घालण्याचे प्रस्तुत पत्रासाठी घोषणा झाली होती. १९९०-९९ हा काळ नैसर्गिक आपत्तींना आवर घालण्याचे दशक म्हणून घोषित झाले होते व या काळात सदर दिवसाचा सोहळा ऑक्टोबर महिन्यात दुसऱ्या बुधवारी साजरा होत गेला.

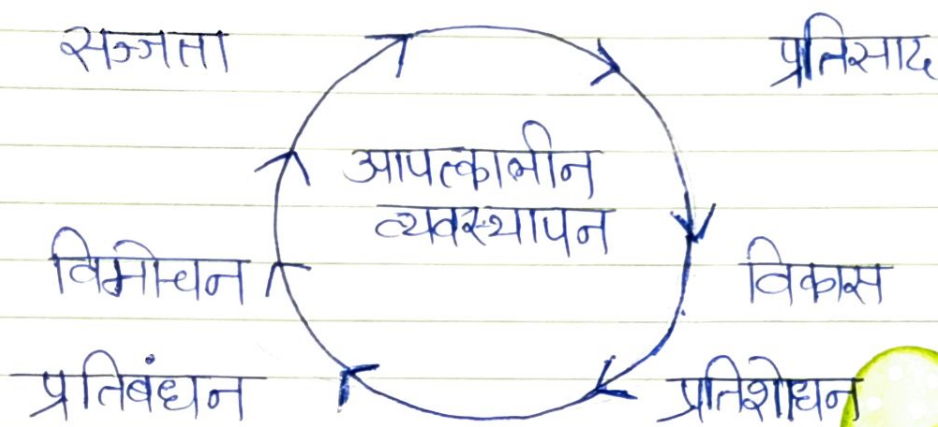
नैसर्गिक आपत्तीमुळे जगभरच्या कितीतरी लोकांची घरेघरे नष्ट झाली. जीव प्रवास मुकले आहेत. काही आपत्तीमुळे तर देशांचा अर्थिक काल्या मडून टाकला आहे. त्यासाठी या आपत्तीसंबंधी लोकांनी शिक्षित करावे, माहिती देवाणघेवाण व्हावी, या परिस्थितींना तोंड देण्याचे प्रशिक्षण मिळावे याची संयुक्त राष्ट्रसंघाला प्रार्थना जाणीव झाली. त्यासाठी राष्ट्रकुलाने तयार केलेल्या बोधचिन्हांत पृथ्वीवरील आपत्तीग्रस्त देश व त्यांच्याभोवती शांतीच्या दर्शक असलेल्या ओलिव्ह वृक्षांच्या फांद्या दाखविलेल्या आहेत. सर्वसाधारण लोकांत सुरक्षिततेची भावना रुजवावी, आपत्तीग्रस्त लोकांना त्वरीत अर्थिक, वैयक्तिक, मदत मिळावी, आपत्तीच्या काळात नीट व्यवस्थापन व्हावे या उद्दिष्टांनी त्वरीत अर्थिक, उद्दिष्टांनी प्रस्तुत दिवसाचे प्रयत्न असते. दुर्दैवाची बाब म्हणजे जगातील गरीब लोक या नैसर्गिक आपत्तीचे हमखास वळी होते. अमेरिकेच्या काळातील ल्युनामी संकट, ज्वालामुखी, भूकंप ही उदाहरणे आहेत.

* आपत्ती व्यवस्थापनाची गरज :-

आपत्ती व्यवस्थापन ही एक प्रक्रिया असून या प्रक्रियेत पूर्वनिश्चित उद्दिष्टांच्या प्राप्तीसाठी निर्णय घेणे व मानवी कृतीवर नियंत्रण ठेवणे या बाबींचा समावेश होतो. याद्वारे आपत्तीपासून बचाव करण्याचे उद्दिष्ट टाळ्यांसमोर ठेवून यासाठी मानवी कृतीवर योग्य ते नियंत्रण ठेवणे तसेच योग्य ती भौतिक परिस्थिती निर्माण करणे आणि या नियोजनाचा योग्य वेळी वापर करण्याची दृष्टी व वृत्ती निर्माण करणे या सर्व बाबींचा समावेश आपत्ती व्यवस्थापनात होतो. तसेच मानव कृतीवर नियंत्रण व मानवनिर्मित आपत्ती ओळखू नये म्हणून भविष्यातील होण्याची आणीव देऊन ते टाळण्यासाठी प्रवृत्ती निर्माण करणे ही उद्दिष्टे पूर्ण होतील. व्यावसायिक शिक्षण अभ्यासक्रम तसेच शालेय स्तरावरही आपत्ती व्यवस्थापनाची दृष्टी निर्माण होण्यासाठी आपत्ती व्यवस्थापनाचे ज्ञान देणे गरजेचे आहे.

* आपत्काळीन व्यवस्थापनाचे चक्र :-

★ नैसर्गिक आपत्तीचे प्रकार :-

- हिमस्खलन :- गुरुत्वाकर्षणाच्या परिणामामुळे बऱ्याच मोठ्या प्रमाणात बर्फ पडणे. जर तो माणसांनी त्यापुढील किंवा प्रवास केलेल्या भागात आला तर यामुळे गंभीर आपत्ती उद्भवू शकते.
- उष्णकटिबंधीय चक्रवात :- ते मोठ्या प्रमाणात वादळ फिरवत आहेत. त्या चक्रवातादळांसह मुसळधार पाऊस आणि वेगवान वारा यांचा समावेश आहे. वारा समुद्रावर अस्वस्थता आणू शकतात, पुर, पायाभूत सुविधा नष्ट करून आणि लोकांच्या मृत्यूला कारणीभूत ठरू शकतात.
- ग्राउंड स्लाइड्स :- हिमस्खलनासह्यी ही एक चळवळ आहे. पुरंतु जमिनीच्या उतार असलेल्या लोकांसह ती बऱ्यापैकी उंच आहे. हे सहसा तीव्र आणि प्रदीर्घ पावसामुळे होते ज्यामुळे पाण्याने माती संतृप्त होते आणि ढरड कोसळतात. हे भूकंपाच्या अस्तित्वामुळे देखील उद्भवू शकतात.
- साथीचे रोग आणि साथीचे रोग :- संक्रामक रोग गंभीर समस्या उद्भवू शकतात. साथीचे आजार संसर्जन्य रोगांनी पसरत आहेत आणि साथीचा रोग होऊ शकतो.
- ज्वालामुखीचा उद्रेक :- ते मॅग्मा, राख आणि पृथ्वीवरील अक्षरांतून आलेल्या वायूंचे मोठ्या प्रमाणात हट्टपार करतात. मॅग्मा पृथ्वीच्या पृष्ठभागावर सरकते आणि त्याच्या मार्गावरील सर्व काही जकून एक प्रवाहात वाहते.

- गारा :- ice - 50 मी. मी. च्या बर्फ ढगाडांसह अतिवृष्टीचा परिणाम होऊ शकतो आणि बरेच गुळसान होऊ शकते.
- वगवा :- बहुतेक वन्य अग्नी मानवनिर्मित असतात, परंतु न्याय्य नैसर्गिकरीत्या उद्भवतात. अत्यंत दुष्काळाची परिस्थिती कोरडे वनस्पती उत्सूर्तपणे पेटवू शकते आणि आग सुकू करू शकते.
- वाळू आणि धुळ वादळ :- ते शुष्क आणि अर्ध-रुखरखीत झोनमध्ये आढळतात. विशेषतः वाळवंटांमुळे निश्चापित क्शोर ढग तयार होतात आणि शुद्धमरुत्सारखे आणि घर्षण झाल्यामुळे जिवंत प्राण्यांच्या मृत्यू होऊ शकतो.
- निर्बंधित करण :- हे वाळू आणि धुळ वादळांमुळे होते. आणि अत्यंत त्रासदायक प्रदुषण असू शकतात ज्यामुळे श्वसानाच्या वांशीर समस्या उद्भवू शकतात.
- चक्रीवादळ :- हा ढगांच्या विस्तार आहे जो क्रांतीतील हवेचा शंक्र बनवितो. तो पायाभूत सुविधा नष्ट करू शकतात. संप्रेषणाचे मार्ग खराब करतात आणि प्राणी आणि लोकांच्या जीवनात होका दशवू शकतात.
- सुनामी :- त्यांना अरतीसंबंधीच्या लाटा देखील म्हणतात. ते पाव्याच्या पृष्ठभागाच्या भूकंपांच्या अक्षिणामुळे उद्भवतात ज्यामुळे मोठ्या वेगा वेगाने हलतात. किंवा ते परिणाम आणि पुरामुळे मोठ्या आपत्ती उद्भवू शकतात.

आपत्तीचा मानवी जीवनावर होणारा परिणाम

★ आपत्तीचे मानवी जीवनावर होणाऱ्या सर्वसाधारण परिणामांचे वर्गिकरण चार प्रकारात करता येते.

- अ) शारिरिक परिणाम
- ब) मानसशास्त्रीय परिणाम
- क) आर्थिक परिणाम
- ड) सामाजिक परिणाम

अ) शारिरिक परिणाम :-

आपत्तीचे मानवी शरीरावर अनिष्ट परिणाम पुढीलप्रमाणे होताना दिसून येतात :-

१) मृत्यू :- भूकंप, पूर, सुनामी यासारख्या आपत्तीमध्ये अनेक लोकांना जीव गमवावा लागतो. २००४ मध्ये हिंदी महासागरात आलेल्या सुनामीमध्ये १४ देशातील १,३०,००० लोकांचा मृत्यू झाला. इंडोनेशियात स्वतःचास्त ४०,००० लोकांचा मृत्यू झाला. जुलै २००५ मध्ये मुंबई शहरात अतिवृष्टीमुळे दरड कोसळून त्याकाळी १४० कोपड्या गाड्या जाऊन रडवाशी मृत्यूमुखी पडले.

२) शारिरिक दुखापत :- मृत्यूशिवाय आपत्तीमध्ये अनेक लोकांना शारिरिक इजाई होते. सन २००१ मध्ये गुजरात येथे भूकंप झाला त्यामध्ये १,७०,००० लोक जखमी झाले. १९९३ मध्ये महाराष्ट्रात भूतूळ येथील भूकंपात ३०,००० लोक जखमी झाले. काहीही बाबतीत शारिरिक दुखापत जीवनाच्या अंतापर्यंत राहते.

ब) मानसशास्त्रीय परिणाम :-

आपत्तीनंतर अनेकांना तणावाची समस्या निर्माण होते. वकरीना जास्त प्रमाणात जाणवते तर काहीना जीवनाभर ही समस्या सतावते.

Sundaram

FOR EDUCATIONAL USE

१) असुरक्षितपणा :- जे आपत्तीतून बचावले आहेत अशांना असुरक्षितता भावेना निर्माण होते. याचा परिणाम अविष्यात मानसिकता होतो. याविषयीच्या अभ्यासवरून असे स्पष्ट झाले आहे की, आपत्तीतून बचावलेले ५०% हून जास्त लोकांना मानसिक हाका लागते.

२) स्त्री आणि परिवार :- पुरुषांपेक्षा स्त्रीया मुले व परिवारातील इतर सदस्यांच्या मनावर आपत्तीचा त्राट परिणाम होतो. आपत्तीवेळी घरात किंवा घटनास्थळी असणाऱ्या मुलांच्या मनावर खोलावर, जखमा होतात. परिवारातील सभासदांवरही मानसिक परिणाम होतो.

३) इतर घटक :- आपत्तीच्या मानसिकतेत अरु घालणारे कुत्रही अनेक घटक आहेत. उदा. जीवन संघर्ष, परिवारची तटानुट होणे, आपत्तीमुळे होणारे नुकसान, आपत्तीमुळे करावे लागणारे खर्चात इ.

क) अर्थिक परिणाम :-

१) शारिरीक दुखापतीमुळे अर्थिक हानी :- आपत्तीमध्ये शारिरीक दुखापत किंवा दुखापत झाल्यास लोकांना अर्थिक हानीचा त्राट द्यावे लागते. यावर उपाय करव्यासाठी मोठ्या प्रमाणावर पैसे खर्च करावे लागतात. शासकीय मदत अतिशय कमी व वेळानही मिळत नाही.

२) मालमत्तेच्या नुकसानामुळे अर्थिक हानी :- आपत्तीमध्ये शारिरीक दुखापत व मालमत्तेचे मोठ्या प्रमाणावर नुकसान झाल्याने हानी होते. यामुळे वेलावर अवलंबून असणाऱ्या अर्थिक नुकसान मोठ्या प्रमाणावर होत. उदा. भूकंपामुळे जमिनीची उत्पन्नकता कमी होते. अनेकदा जमीनलागवडी योग्य राहत नाही.

इ] सामाजिक परिणाम :-

१) महिमांवर विपरित सामाजिक परिणाम :-

मानव निर्मित आपत्ती उदा. नागरी दंगे, युद्ध किंवा लढाईयामध्ये महिमांवर विपरित सामाजिक परिणाम होतो. दंग्यामध्ये गुंड धुडगुसुवातून मुली व महिमांना लक्ष केले जाते. अशावेळी मुलींवर व महिमांवर क्रांतीकार होतात. म्हणजेच अशा प्रकारच्या मानवनिर्मित आपत्तीमध्ये महिला व मुली यांच्यावर विपरित परिणाम होतात.

२) जात व जातीय अडथळे :- मानवनिर्मित आपत्तीतून जात आणि सामाजिक अडथळे निर्माण होतात. उदा. गोध्या हत्याकांड २००२ मध्ये रेल्वेच्या डब्यातून आग लागली होती नंतर हिंदू-मुस्लिम अशी जातीय दंगली झाली. ती संपूर्ण गुजरात राज्यात पसरली यामध्ये ७९० मुस्लिम व २५४ हिंदूंचा मृत्यू झाले. व कोट्यावधी स्थायी मानसिकता जळून राहिली.

३) अनुसूचित जमातींच्या सामाजिक समस्या :-

अनुसूचित जमातींच्या भोकांवर संकट आल्यास ती स्वतः ओळखूच विसरतात. हे लोक सोपे व मोठे असतात. त्यांची जीवनशैली पारंपारिक पद्धतीची असते. आपत्तीमुळे त्यांच्या अस्तित्वावरही परिणाम होतो.

आपत्तीचा मानवी अवस्थेवर होणारे परिणाम

अ) पुर :- २००५-०६ मध्ये तालुक्यात बऱ्याच ठिकाणी पुर सदृश्य परिस्थिती निर्माण झाली होती. नव्यांना पुर येऊन गनजीवन विस्कळीत झाले होते व मालमत्तेवरचेही मोठ्या प्रमाणात नुकसान झाले होते. पाणी शेतत धुवून पिकांचे नुकसान झाले होते. काही लोकांना सुरक्षित स्थळी हलक्यात आले होते.

ब) दरडी कोसळणे :- कर्जत तालुक्यात ही राजवाडी येथे दिनांक १८/६/२०१० मध्ये अतिवृष्टीमुळे दरड कोसळून दोन कुटुंबांनी ८ मृत्यू झाले. ही गावातील राजवाडी येथील बहुतांश घरे डोंगरपार्याशी असलेमुळे अतिवृष्टी मध्ये सभाव्य धोका विचारात घेता कायम स्वरूपा पुनर्वसन करणे आवश्यक असलेमुळे प्रस्ताव तयार करण्यात आला आहे.

३) भूकंप :- भूकंपामुळे जिवित व वित्तीय हानी होत नसून कमकुवत बांधकामामुळे होते. कर्जत तालुक्यात यापूर्वी भूकंपामुळे नुकसान झालेले नाही. पण अविद्यात भूकंपाला वळी पडू शकतील अशी कच्ची धारे, अपंगा ल्यक्ती, रोगी, विधवा, अनाथ यांच्या तात्पुरत्या निवारणाठी सोय उपलब्ध आहे.

४) पुर आणि वाळू :- आपत्तींच्या पूर्वइतिहास पाहता अतिवृष्टीमुळे वस्ते दुर्घटना, विजेचे खांब पुडो, झोड कोसळणे, अशा आपत्ती घडतात. नव्यांना पुर येऊन अथवा पिकांमध्ये पाणी झिकून, पिकांचे नुकसान होऊन. साध्या मातीच्या धरामध्ये राहणाऱ्या लोकांना जिवितस धोका आहे. पुरामुळे पिकांना धोका संभवतो.

वृद्ध लोक, गरीब महिला, अपंग व्यक्तिंना आपत्तीपरम्यान सुरक्षित स्थळी पोहचवले पाहिजे. दुर्घटनाळ्या सुविधा, रस्ते, पूल धरणे, पिण्याच्या पाण्याचे रस्ते यांचे नुकसान होऊ शकते.

3) रस्ते अपघात :- तांबुक्यात सुमारे ३० कि.मी चा महामार्ग आहे. रस्ते अपघात मुख्यतः पावसाळ्यात घडतात. रस्त्याभगातची धारे, इमारतींना यांच्या होका संभवतो. वाहन चालकांमध्ये वाहनचे पूर्ण ज्ञान नसणे तसेच वाहनक नियमांची पूर्ण माहिती नसणे आणि मुद्दामच वाहन चालविण्याचे प्रशिक्षण देखील घेतलेले नसणे ही भारतात होणाऱ्या अपघातांमधील काही महत्वाची कारणे आहेत. जगात इतर देशात अपघातां मृत्यूंचे प्रमाण कमी करणे याचा कारण म्हणजे अपघात होऊ नये यासाठी उत्तम खबरदारी घेतली जाते.

4) जलवाहतूक अपघात :- खोल समुद्रातून हजेरा किमीटर प्रवास करणारी मालवाडू जहाजे जेव्हा बंदराच्या कितीने येतात तेव्हा होका वाढतो. तसेच भादशम्यातच मोठे अपघात होण्याची शक्यता वाढते. आज जलवाहतूक अपघात हे खोल समुद्रात मालवाडू जहाजांमुळे होण्याची शक्यता असते.

आपत्तीची वैशिष्ट्ये

सर्वसाधारणपणे किविध प्रकारच्या आपत्तीची वैशिष्ट्ये पुढीलप्रमाणे असतात.

१) सिमाबाह्य :- विशिष्ट नैसर्गिक आपत्तींना देशाच्या किंवा राज्याच्या सिमेचे बंधन नसते. (Borderless) अशा प्रकारच्या मानवावरील आपत्ती जागतिक पातळीवरही असतात. उदा. भूकंप, वादळ, पुर, दुष्काळ इ. एकाचवेळी एकच आपत्ती अनेक देशांत येऊ शकते. उदा. २६ डिसेंबर २००४ ला आलेली सुनामी, श्रीलंका, थायलंड, व इतर देशांमध्ये आली होती.

२) हानी :- विशिष्ट प्रकारच्या आपत्तीमध्ये दुहेरी हानी होते. मानव व वित्त हानी होते. जनावरांची मोठ्या प्रमाणात संहार होतो. घर, कार्यालये, फॅक्ट्र्या आणि इतर मूल्यवान मालमालेचे प्रचंड नुकसान होते.

३) अनियमित घटना :- संकटे किंवा आपत्ती कायस्वरूपी येत नाहीत तर त्या कधीही येऊ शकतात. विशेषतः आपल्याला अपेक्षित नसताना अशा घटना घडतात. आपत्ती आणि अपघात अनियमित व अनपेक्षित अशा घटना आहेत.

४) संपर्क अवस्था कोलमडते :- आपत्तीच्या ठिकाणची संपर्क अवस्था अनेकदा कोलमडते आणि मग संपर्क अशक्य होते. कोकण किनारपट्टीचे उदाहरण देता येईल. प्रत्येक वर्षी पावसाळ्यात एकदा तरी अतिवृष्टी होताने अशावेळी विद्युत पुरवठा बंद होतो.

गुमाहितीचा अभाव :- आपली विस्तृत म्दणेज्य मोठ्या क्षेत्रात पसरली असिल तर त्याचा प्रत्येक बाबीवर परिणाम होतो. अशावेळी आपली कामे बाहेर पडण्यासाठी कोणत्या मार्गाचा अवलंब करावा. अशा असंख्य समस्यांतून मार्ग काढण्यासाठी माहिती उपलब्ध होत नाही.

६] चुकीची माहिती :- आपली म्दटेले की नको ती माहिती गोळा करून अफवा पसरविण्याचे कार्य अनेकजण करित असतात. ज्यावेळी पार माठी प्रमाणात माहितीची गरज असते अशावेळी चुकीची माहिती त्वरित उपलब्ध होते. आपली हे चुकीचे माहितीचे उदाहरण आहे.

७] अस्थिरता पसरते :- अनिश्चित व अनियमित घटनांमध्ये यंत्रणा कोळमडते. यामुळे संबंधित ठिकाणी अस्थिरता पसरते. आपली घा ठिकाणी फुडंड कूलकबाट, गोंगाट असल्याने फोनवर बोळणे अशक्य होते सर्वजण संपर्कित येण्या प्रयत्नात असल्याने दूरध्वनी लागत नाहीत. शेडक्यात अंधाधुंदीमुळे संपर्क यंत्रणा कोळमडते व अस्थिरता पसरते.

८] परिस्थितीत सतत बदल :- आपली घा ठिकाणी स्थिती हाणकारा वदलते. तासाच्या आगोदर माहिती मिळते की होका नियंत्रणात आहे. परंतु तासानंतर परिस्थिती सुधारिलेली असते किंवा अतिशय होकादायक होते. म्दणेज्य नियंत्रणाबाहेर जात. क्षणक्षणात्म होकादायक परिस्थिती वदलत असते.

निर्देशक

★ आपत्ती व्यवस्थापन आणि लोकसहभाग :-

आपला देश हा नैसर्गिक आपत्ती येणारा जगातील सर्वात मोठा भारत देश हा समजला जातो. अंदाजे भारतात दरवर्षी 50% भागात भूकंप, 30% भागात दुष्कळ, 90% भागात पूर येत असतो. तसेच विविध प्रकारच्या जातीच्या दुष्काळा, देशतुबाद, आग्नी सुद्धा तारवार घडत असतात. कोणत्याही प्रकारची आपत्ती आली की आपण सगळे शासनाला दोष देण्यात धन्यता मानतो. परंतु आपण जर एक समजस नागरिक म्हणून आपली जबाबदारी ओळखून वागायला लागलो तर खूप प्रमाणात गोष्टी बदलू शकतील.

आपण दैनंदिन व्यवहारातही बघतो जर एखाद्या वाढनाला फार मोठा अपघात झाला किंवा एखादी व्यक्ती अपघातात जखमी झाली तर त्यांना उपचारासाठी त्यांचे प्राण वाचविण्यासाठी समजातील अनेकजण धावपळ करतात. एकदरित त्यांगावयाचे खाल्यास मानवी संवेदनानुसार ही संकशान्मक कृती समाजाकडूनच घडते. तसेच ग्रामध्ये प्रशासनाच्या वतीने सुद्धा योग्य ती देखभाल घेतली जाते, म्हणूनच आपत्ती व्यवस्थापन आणि लोकांचा सहभाग ह्यांचे नाते फार जवळचे आहे.

भूकंप, महापूर, चक्रीवादळ, अतिवृष्टी या सर्व घटना नैसर्गिक आपत्तींमध्येच मोडल्या आहेत. अशा आपत्तींमध्ये होणारी जीवित व वित्त हानी टाळण्यासाठी महाराष्ट्र आपत्ती जोखीम व्यवस्थापना अंतर्गत विभागीय व जिल्हास्तरीय -रावर आपत्ती व्यवस्थापन प्रधिकरणाची स्थापना करण्यात आली आहे. याचा मूळ उद्देश नव्हतर केंद्र शासनाने 2005 मध्ये आपत्ती व्यवस्थापन कायदा पारित केला आहे.

Sundaram

FOR EDUCATIONAL USE

पाणी पुरवठा, जनावरांना चारा, खानपान व्यवस्था, वैद्यकीय सेवा
इत्यादी सुरळीत चालतील त्यासाठी तितक्या उरफूटपणे
लोकसहभाग मिळणे आवश्यक आहे.

★ विभागास्तरावरून करण्यात येत असलेल्या उपाय योजना :-
विभागास्तरावर नियंत्रण कक्ष स्थापन करण्यात येत.
याच प्रमोने जिन्हा व तालुक्यास्तरीय नियंत्रण कक्ष स्थापन
करण्याच्या सूचना देण्यात आल्या आहेत. या नियंत्रण कक्षाची
सेवा २४ तास उपलब्ध राहणार आहे.

निर्माण होणारी संभाव्य परिस्थितीला हाताळण्यासाठी
प्रशासन सज्ज आहे. ग्रामशाखा, पुरपरिस्थितीमूले साथ रोगांना
नियंत्रित ठेवण्यासाठी आरोग्य यंत्रणा, विद्युत पुरवठा सुरळीत
ठेवण्यासाठी महावितरण कंपनी, दुरध्वनी सेवा सुस्थितीत
ठेवण्यासाठी दूरसंचार विभाग, रस्त्याने वाहतुकीच्या संपर्क
असावा यासाठीही सार्वजनिक बांधकाम विभाग, राज्य परिवहन
महामंडळ, पाटबंधारे विभाग व इतर संबंधित विभागांना
आवश्यक सूचना देण्यात आल्या आहेत.

आपत्ती व्यवस्थापन म्हणजेच Disaster Management
हा एक अत्यंत मोठा आणि व्यापक विषय आहे. ह्या
विषयावर इंटरनेटवर शोधायला असंख्य पुस्तके, लेख आणि
वेबसाईट आहेत. ह्या सगळ्यांचा इन्भूत आढावा घेणे
तसे अशक्य आहे. तरीदेखील आपण व्यवहारात आवश्यक
जुगळी माहिती मिळवण्याचा प्रयास नक्कीच करू शकतो जेणे
करून आपली सारख्या विकट परिस्थितीत आपण मागे
काढून आपले प्राण वाचवण्याचे प्रयत्न करू शकतो.

आपत्ती व्यवस्थापन म्हणजे आपत्तीपासून अश्वघोरे
जीवित हानी सर्व्हे पातळीवर दुष्परिणामे अभ्यासून
शक्य तेवढ्या प्रमाणात होणारी हानी कमी करण्यासाठी
योजने जागेर विविध उपाय आणि उपाययोजना

★ आपत्तीची कारणे :-

- **हवामान कारणे :-** तापमान, पृथ्वीवृष्टी, वारा, वातावरणीय दाब इत्यादींच्या बाबतीत ते वातावरणातील हवामानातील बदलांसह होते. वायुमंडलीय परिवर्तनांमध्ये हा अचानक बदल होतो ज्यामुळे चक्रीवादळ, विद्युत वादळे, थंडी किंवा उष्ण वादळ यांसारख्या घटना घडतात.
- **भौगोलिक कारणे :-** जेव्हा सामान्यतः टेक्टोनिक प्लेट्सच्या हालचाली आणि पृथ्वीवरील क्वच आणि आवरण यांच्या गतीमुळे भूकंप, सुनामी आणि ज्वालामुखीचा स्फोट होतो.
- **जैविक कारणे :-** इकोसिस्टममध्ये असंतुलन झाल्यास रोगजनक जीव आणि त्यांचे वेक्टर वाढू शकतात. अशाप्रकारे जैवाणू आणि विषाणूची वाढ महामारी किंवा साथीच्या रोग निर्माण करू शकते.
- **बाह्य जागा :-** पृथ्वीच्या वातावरणामध्ये प्रवेश करणारे अल्फापिंड आणि न्यूट्रॉन मोठ्या प्रमाणात नुकसान करतात.

संदर्भसूची

नैसर्गिक आपत्ती मानवी घटनेविना घडणाऱ्या अशा घटना आहेत ज्याच्या जीवनावर आणि मानवावर नकारात्मक परिणाम होतो. क्वाच प्रकारांमध्ये, तांत्रिक गैरवर्तून, निष्कळजीपणा किंवा वाईट योजनांच्या परिणामासाठी माणूसच जबाबदार असतो.

आपत्तीच्या प्रकारामुळे संबंधित आपत्ती उदभवू शकतात. नैसर्गिक आपत्तीची अनेक कारणे आहेत. आपत्तीमध्ये अणकट बंधीच चक्रीवादळ, पूर, दुष्कळ, वृण्य, अग्नी, -चक्रीवादळ, आणतेच्या लाटा आणि शीतलहरी यांच्या समावेश होतो. दुसरीकडे आपल्याकडे आंतराल आपत्ती आहेत ज्या उल्का आणि लघुग्रहांच्या परिणामापेक्षा कमी वेळा आढळतात.

आपल्या ग्रहावर असंख्य पर्यावरणीय जोखम आहेत ज्यांचे परिणाम आपण गंभीरपणे घेत आहोत. याबद्दल नैसर्गिक आपत्ती. ते सहसा अशा घटना असतात जे सर्वसामान्यकृत मागाने जीवनावर आणि मानवावर नकारात्मक परिणाम करतात आणि मुख्यतः मानवी दृष्टीक्षेपा शिवाय येणाऱ्या घटनेमुळे उदभवतात. तंत्रज्ञान असो वा वाईट नियोजन असो, बहुतेक प्रकारांमध्ये, वाईट कृतीच्या दुष्परिणामांच्या मनुष्याची जबाबदारी असते.

मानवी कृतीमुळे पर्यावरणाची अवनती होते. व मानवी समाजात भ्रूण कळता न येणारी हानी होते. मानवकृत पर्यावरण आपत्तीचे तीन वेळ आहेत.

१) प्राकृतिक आपत्ती :- यात मानवी कृतीमुळे घडून येणारे भूमिकपन, भूमिपात, मृदक्षरण इत्यादींच्या समावेश होतो.

२) रासायनिक आपत्ती :- शान्त विषारी रासायने, आणि वायू, अगुस्फोट, सागर तेलगळती, वायुगळती इत्यादींमुळे उद्भवणाऱ्या आपत्तींचा समावेश होतो.

३) सामाजिक आपत्ती :- शान्त लोकसंख्या विस्फोट, नैतिकता व धार्मिक मूल्यांची अवनती, रासायने व युद्धात जैविक अस्त्रांचा वापर, बहुमजली इमारतींची रचना इत्यादींमुळे उद्भवणाऱ्या आपत्तींचा समावेश होतो.

निग्निराख्या पथविरण आपत्तीमुळे जी संकट ओढकाल त्यांच्यापासून संरक्षण कमी व्हावी व आपत्तीची पथविरण अवनती कमी व्हावी व मानवासह इतर सजीवांस धोका होणार नाही यासाठी मानवाने प्रयत्नशील राहणे गरजेचे आहे. मानव हा स्वतः एक सामाजिक व सैसर्गिक पथविरणाचा महत्त्वाचा घटक आहे. या आपत्तींना सामोरे जाण्यासाठी तो स्वतःकडेने सक्षम व्हावा, यासाठी विविध योजना शासकीय स्तरावर विविध संघटना संस्थांमार्फत केल्या जातात. मागील काही वर्षांत पथविरणीय आपत्ती व्यवस्थापनाला विशेष महत्व आले आणि पथविरणीय आपत्ती कधी टाळता येईल काय कसा वीटल याकडे लक्ष दिवने पाहिजे. प्रवेश, राष्ट्र यांच्या सीमांतगत क्षेत्रातही स्थानी निवार - व्यात प्रयत्न वाढत आहेत.

आपत्तीचे मानवी जीवनावर अतिशय भयानक परिणाम होतात. मानवाला अनेक संकटांना सामोरे जावे लागते. आपत्तीचे मानवी जीवनावर होणारे परिणाम यांची माहिती मा इन्टरनेटवरून गोळा केली. आपत्तीचे मानववर कोणकोणते परिणाम होतात याचा अभ्यास केला.

* Link :-

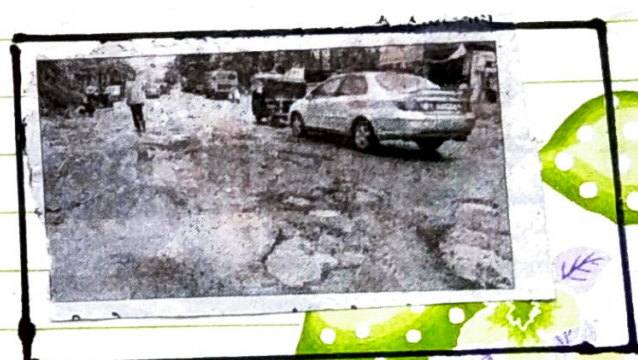
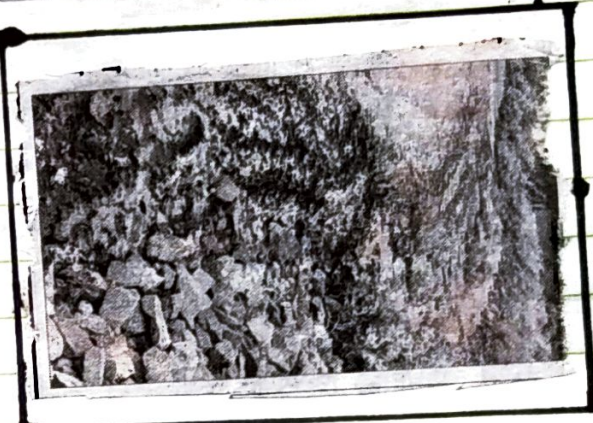
<https://www.meteorologiaenred.com>

<https://mr.vikaspedia.in>

<http://www.unishivaji.ac.in>

Sundaram

FOR EDUCATIONAL USE

Sundaram®

FOR EDUCATIONAL USE

सारांश

रायगड जिल्हा हा आपत्ती प्रवृत्त जिल्हा मानला जातो. पावसाळ्यात वादळ, पुर, दरडी कोसळणे, रस्ते व रेल्वे अपघात अशा आपत्ती घडत असतात. आपत्ती जाणीव व्यवस्थापन कार्यक्रम हा गृहमंत्रालय, भारत सरकार व संयुक्त राष्ट्र विकास कार्यक्रमांच्या संयुक्त राष्ट्र विकास कार्यक्रमांच्या विमानाने अंमलात आणण्यात आला आहे. या कार्यक्रमाचा उद्देश विविध स्तरावर आपत्ती व्यवस्थापन आराखडा तयार करणे, प्रशिक्षण देणे, विविध आपत्तीविषयी जनजागृती निर्माण करणे.

या विविध कारणांवरून महाराष्ट्रात पुरस्थिती ओढवण्यास मानवसंच कारणीभूत आहे असे म्हणणे वाचवे ठरू नये. कारण निसर्गाचे स्वतःचे काही नियम आहेत. त्यात जर कोणी हस्तक्षेप केला, त्यात ठेवळाढवळ केली तर निसर्ग चक्रात असंतुलन निर्माण होऊन सुका दुष्काळ, ओला दुष्काळ, महापुर, पुर अशा नैसर्गिक आपत्तींना मानसाला तोंड द्यावे लागते. कोल्हापूर, सांगली येथील पुरग्रस्त नागरिकांपैकी काही सुजाण नागरिकांची अशी प्रतिक्रिया दिली आहे की, येथील नद्यांतून वाळू उपसा, नदीकाठ, किनारी पाव्यांचे स्त्रोत कुजवून त्या ठिकाणी हॉटेल्स, बंगले बांधणे होणे आहेत. असे निसर्गावर आक्रमण केले तर नद्यांचे पाणी माणसांच्या वस्तीत शिरारच. माणसाने जर पाव्यांची जागा घेतली तर माणसाच्या जागा घेणाऱ्या ना।

अशा प्रकारे आपत्तीच्या मानवी जीवनावर अथावह परिणाम होतो. व मानवाला त्या परिस्थितीचा सामनाही करावा लागतो.